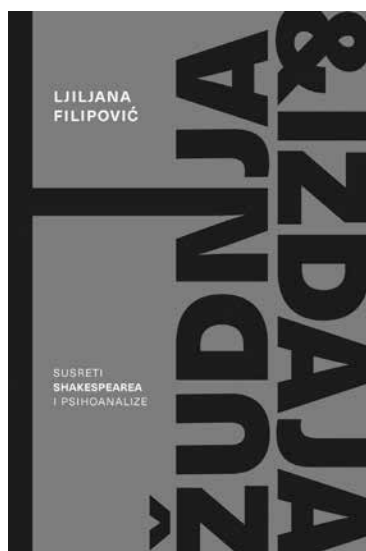

SIBILA PETLEVSKI

O *Žudnji i izdaji* Ljiljane Filipović, *en passant*

LJILJANA FILIPOVIĆ:

ŽUDNJA & IZDAJA

Susreti Shakespearea i psihoanalize

Hrvatski centar ITI, 2023.

Žudnja i izdaja. Susreti Shakespearea i psihoanalize, knjiga je kakvu dosad nismo imali u bibliografiji hrvatskih naslova. Samosvojnim stilom, ta knjiga Ljiljane Filipović nadilazi i mnoga strana izdanja. Iako je psihoanalitička kritika Shakespearea istaknuto i plodno polje znanosti, analitičke metode i alati, teorije i kritičari koji te teorije primjenjuju nisu adekvatno procijenjeni, i to ne samo u hrvatskoj znanstvenoj sredini nego i međunarodno.

Žudnja i izdaja je čvrsto fundirana u psihoanalitičkoj teoriji, s uvažavanjem bogatog i na druge teorij-

ske uvide vrlo utjecajnog psihoanalitičkog spektra pristupa Shakespeareovim dramskim motivima. Interdisciplinarna otvaranja prema filozofiji, komparativnoj književnosti, dramatologiji i teatrologiji, uz primjerena kulturološka poantiranja, čine knjigu Ljiljane Filipović izvrsnim znanstvenim štivom. Ipak, kad bismo samo procjenjivali studioznost i akribiju u pristupu, istaknuvši da je to tekst pisan prikladnim znanstvenim jezikom i stilom, uz uvažavanje bibliografskih normi i didaktičkih načela koja su bila prethodno primijenjena i valorizirana u nastavi na

Akademiji dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, bili bismo u pravu, ali dogodilo bi nam se da potpuno promašimo bit intelektualne i istraživačke avanture koja je dovela do konačnog oblika te izvrsno koncipirane zbirke ogleđa.

Žudnja i izdaja. Susreti Shakespearea i psihoanalize odlikuje se inovativnim analitičkim zahvatom koji uspijeva postaviti složene probleme na jasan i potican način, pa to nije, poput nekih recentnih pristupa srodnoj temi (npr. u knjizi Carolyn E. Brown *Shakespeare and Psychoanalytic Theory*) tek pregled uvida psihoanalitičkih teoretičara koji su imali najveći utjecaj na proučavanje Shakespearea. Ljiljana Filipović, koja suvereno vlada psihoanalitičkom teorijom, svoja znanja otvara prema uvidima znanosti o umjetnosti, posebno teatrologije, ali i šekspirologije. Nije joj cilj pružiti sažete definicije i ocrtati razvoj različitih škola psihoanalize pristupom Shakespeareu, nego autorskim analizama procijeniti primjenjivost psihoanalitičke teorije na Shakespeareove studije danas i potaknuti čitatelje da i sami kreativno procijene važnost i vrijednost dobivenih čitanja.

U svakom poglavlju, kroz interpretacijsku prizmu po jednog vješto odabranog Shakespeareova djela, autorica nam nudi i 'svoje' likove kao primjerne figure za rad mišljenja. Ti uvjetno rečeno 'njezini likovi' uvijek su uznemirujuće točno prepoznati junaci našega doba; stvarni protagonisti društvenih kao i crnih kronika. Općenito, primjerne figure u esejistici Ljiljane Filipović misaono su i emocionalno poticajne jer čitateljima lukavo, naizgled *usputno* podmeću opasne etičke gonetalice i ne traže od njih samo hladno intelektualni angažman, nego i osobni interpretacijski ulog. Ljiljana Filipović tvori likove dijalogom šekspirijanskog karakterološkog nasljeđa s vremenom u kojem živimo danas, gdje se psihoanalitičke kategorije žudnje, moći i osvete prepoznaju kao čvorišta, ali i rasparane očice u strukturi društva. Upravo iz te obnovljeno psihoanalitičke, ali i rodno-teorijski osviještene dimenzije ulaska u Shakespeareove dramske osobe, eseji Ljiljane Filipović pružaju užitek u čitanju.

Autorica piše s pozicije suverenoga poznavanja tema na razmeđu različitih znanstvenih uvida, a istovremeno osvaja gotovo beletrističkom samosvojnošću u strukturaciji knjige kao konceptualne cjeline.

Prepoznatljivo i vrlo inovativno obilježje u gradnji žanra filozofskog ogleđa kod ove se autorice ostvaruje kao u šahovskom potezu koji se zove *en passant*. Jedino potezom 'usput' - *en passant* - kad je pješak sa svoje početne pozicije pomaknut za dva polja prošavši pokraj protivničkog pješaka, koji ga može, ali ne mora uzeti, moguće je postići dvostruki šah, napasti kralja dvjema figurama. Rasplet esejističke igre, interpretacijska preciznost u napadu na temu, nudi svoje razrješenje iz promišljenog ulaganja u podcijenjenog igrača - životnog pijuna. Takav potez, i u šahu i u filozofsko-esejističkoj igri, može prouzročiti kolaps cijele strategije pisanja, ali ako je dobro izveden, kao kod Ljiljane Filipović, može dovesti do blistavih zaključaka.

Autorica je u knjizi *Žudnja i izdaja. Susreti Shakespearea i psihoanalize* iskazala virtuozan spoj erudicije i psihoanalitičke interpretacijske probojnosti. Ljiljana Filipović potvrđuje i istodobno potkopava filozofsko promišljanje fenomena teksta, gradeći i rušeći tragove metafizike prisutnosti. Ona stilskom odvažnošću, koja je inače karakteristika književnoga glasa, djelatno pokazuje koliko može biti iznenađujuće zanimljiv *rad mišljenja* u takozvanoj rekurzivnoj petlji u kojoj se određeni entitet pokušava pozvati iz svojega *koda* petlje, a subjekt se nastavlja pozivati sve dok se ne utvrdi određeni uvjet ili prekid - kao u nastavku knjige *Žudnja i izdaja*, rukopisu pod naslovom *Život kakav nije, jest*, koji sam imala prilike čitati u funkciji recenzentice. Filozofija rekurzivne petlje lako postaje književni postupak ako lakanovsko hrvanje s fikcijom kao nekom vrstom kodirane istine, u znaku uvijek prepoznaje intenciju, dešifrira 'genetski' kod označenog u arbitrarnosti označitelja i stoga svaki tekst (uključujući njegov kontekst) čita kao priču. Ljiljana Filipović umije pisati i znanstveni i filozofski ogleđ kao beletrističku priču.

Autorica je knjigu podijelila na četiri tematska poglavlja, u kojima analizira iz psihoanalitičke perspektive sedamnaest Shakespeareovih djela. Svi navodi iz hrvatskih prijevoda Shakespeareovih djela usporedno su popraćeni izvornikom.

„Okršaj sa žudnjom“ naslov je prvoga poglavlja, u kojem se obrađuju četiri Shakespeareova djela: *Periklo*, *Romeo i Julija*, *Ukročena goropadnica* i *Hamlet*. Tekst o *Periklu* pod naslovom „Zagonetka za Perikla ili Iza

ovih vrata živi Mia“ progovara o incestuoznosti. Ljiljana Filipović pristupa temi preko psihoanalitičkih zaključaka Freudovih istraživanja koja pokazuju da je incestuozni ljubavni izbor prvi te mu se tek poslije opiremo ili, lacanovski rečeno, da je temeljna žudnja za primordijalnim Drugim incestuozna, pri čemu, autoričnim riječima, „povijest ljudskog ponašanja pokazuje da incestuozno prekoračenje nije samo tjelesno nego je i nezasićeni prohtjev da se odjednom zauzmu sva mjesta: da se bude istodobno ocem, majkom, sinom i kćerkom“.

Žudnja je to za svemoći s kojom se Shakespeare obračunava i u tekstovima o *Romeu i Juliji* i *Ukročenoj goropadnici*, u kojoj je istaknuta apsurdnost vjerovanja u poslušnost, te *Hamletu* i njegovu odgađanju djelovanja. Lacan misli da ovisnost njegove žudnje o Drugom subjektu oblikuje permanentnu dimenziju Hamletove drame, utječući i na to da ne djeluje, jer je uvijek pogrešan trenutak, jer se nalazi u vremenu Drugoga koje vlada njegovim postupcima. Ljiljana Filipović postavlja pitanja:

„Ne bi li trebalo odbiti ubiti Polonija? Odlučiti se za pravnu dimenziju vlasti? Prestati se pretvarati da se ne zna da je netko iza zastora? Bi li aktivnija Ofelijin uloga u kojoj ne bi pristala biti žrtvom koju se tek posthumno idolizira, mogla zaustaviti smrtonosne dvorske intrige? No njezin čin je više od vjenčanja povezuje zauvijek s Hamletom. Samo ubojstvo je i osveta. Trenutak kada nepovratnost postaje njezinim izborom poput je odbijanja svega onog što omogućuje da se razvijamo postojeći u ovome svijetu. Prezir i okrutnost prema Ofeliji, tako bi se ukratko mogao opisati Hamletov stav. Tek kad objekt njegove žudnje postaje nemogućim, ona to može još jedanput postati. Nije li žudnja za nemogućim toliko svakodnevni obrazac, da sve svrstava među *normalne* neurotičare? *Hamlet* je za Lacana drama individualne subjektivnosti, u kojoj je junak uvijek prisutan na pozornici, više nego i u jednom drugom komadu, pa ipak, postavlja pitanje: *Ne manifestira li se žudnja Drugog u samoj perspektivi subjekta, princa Hamleta?* Ovisnost njegove žudnje o Drugom subjektu oblikuje permanentnu dimenziju Hamletove drame, utječući i na to da ne djeluje, jer je uvijek krivi trenutak, jer se nalazi u vremenu Drugoga. Jer Drugi, kao kad ne može ubiti Klaudija u molitvi, čini nešto što ga zaustavlja. To vrijeme Drugoga vlada

njegovim postupcima. Oslanjanje upravo na taj *trenutak* Drugoga, izgovor je za nedjelovanje, bojazan prepoznavanja i prihvaćanja Drugoga u sebi. No vrijeme Drugoga, taj uzrok, taj uvijek pogrešan *timing*, vlastito je vrijeme. Pravi trenutak. Razlogom je to i za neprepoznato iskreno netugovanje. Za unutarnji sukob koji Drugoga iznjedruje izvan subjekta. Onoga Drugog kojeg Freud prepoznaje u Karamazovima. Koji je *odgovoran za sve*.“

Izdaja je tema drugog poglavlja pod naslovom „Spletke moći“, gdje se Ljiljana Filipović upušta u interpretaciju *Timona Atenjanina*, *Rikarda III.*, *Troila i Kreside* i *Koriolana*. Raščlamba motiva *Timona Atenjanina* u tekstu „Narcizam mizantropije“ pokazuje da je na djelu samorazorni narcistički ego:

„Resentiman i mrzovolja izbor su umjesto neugodnog suočavanja s vlastitim slabostima, manipulacijama i konformizmom. Izbjegavanje istine o sebi, odbacivanje je i drugih. Mizantropija je tek još jedan izlaz.“

„Zazorna uzročnost“ je tekst koji razotkriva najbolniju izdaju – majčinu. Život Richarda III. polje je kletvi kroz koje se probija ironijom i mračnim humorom. Ogljed pod naslovom „Pobjeda nereda“ analizira kako Shakespeareovi likovi u *Troilu i Kresidi* jedva čekaju bilo kakav razlog da raskomadaju jedan drugoga, često sasvim himbeno, iskorištavajući svaku priliku: Ahilej Hektora, Aufidije Koriolana, Hamletov stric njegova oca... preobražavaju se iz djela u djelo u različita, ali uvijek ubojita obličja.

„Izdaje i ubojstva, jasno, nisu samo tjelesna. I malo neuhvatljive kreativne bezbrižnosti razara druge živote, prijateljstva i ljubavi. Zavid je pokretač agresije narcizma. Voli tragedije. Tako je i priklanjanje neprijatelju Aufidiju, Koriolanov odabir konačne narcističke samodestrukcije.“

Izdaja vodi osvete pa je to i tema trećeg poglavlja – „Osvetina špilja“, dijela knjige koji se bavi dramama *Kako vam drago*, *Tit Andronik*, *Zimska priča* i *Macbeth*.

Ljiljana Filipović i, naravno, cijela plejada proučavatelja Shakespareovih djela, upravo u osvete i izdaji prepoznaje potku njegove, elizabetanske dramaturgije. Izdaja je često bijesna slijeпа osveta za vlastitu zavist i ljubomoru. Nasilja s kojima nas suočava – obiteljska, politička, seksualna, religijska, zako-

nodavna – ustvrđuje se u knjizi – s vremenom su sve sofisticiranija. Autorica se ne libi ni poopćavanja ni osuvremenjivanja, djelatno pokazujući kako psihoanalitički uron u šekspirijanske motive i zaplete otvara pogled na ponovljive, pa samim time svako toliko i iznova aktualne cikluse društvenih kažnjavanja i samokažnjavanja:

„Očekivati da će proraditi suosjećajna solidarnost iluzorno je dok traje licemjerje i cinizam Ideal ja, uzora prema kojem se subjekt nastoji oblikovati, utjelovljenog u vodećim institucijama. Sve dok one daju smućujuće naredbe prema vlastitim potrebama, potičući nasilje koje poslije dvolično sankcioniraju, umišljaj je da će ono prestati na individualnoj razini. Infantilno je posezati za psihološkim i sociološkim profilima tumačenja. Nasilje je metastaziralo u autonomne simptome koji uspješno proizvode tehnike objašnjavanja vlastitog postojanja. Postaje bizarno razumljivom komunikacijom, no pritom i odaje stalno prisutnu čovjekovu sklonost samouništenju. Uzroke nasilja svatko može izabrati prema vlastitim nagnućima, no kako do uspješnog i ostvarljivog razrješenja? Zakon je tu tek oslobađanje odgovornosti za mračne namjere. Rješenje, a to je iskrenost stvorenog političkog sustava, podrazumijeva preustrojavanje temelja. Ali tko bi pristao na odricanje od najdraže političke igre koju pruža moć: manipulacije? Jednostavnije je problem delegirati stručnjacima za sociopsihološka ustrojstva.“

U završnom poglavlju, „Posljednja oluja“, govori se o mogućnostima izbora vlastitoga kraja nakon izdaje i osvete. Odabrano je pet komada: *Na Tri kralja ili Kako hoćete*, *Komedija zabluda*, *Kralj Lear*, *Oluja* i *San Ivanjske noći*.

Ljiljana Filipović piše o isprepletenim dramaturškim dosjetkama koje kontekstualiziraju vlastita tumačenja probojem u fantaziju, ali i slojevitim približavanjem zbilji i iščitavanjem stvarnosti koja je, reći će autorica, „uvijek politička“. Odnos ljubavi i politike u knjizi će kao usput, *en passant*, izmjestiti izvan dramaturških okvira Shakespeareova djela u dramaturgiju zbilje, u kojoj se također može iščitati šekspirijanski uzorak „ljubavi kao politike“:

„Ahmed Rashid opisuje sukob iz 1994. dvojice afganistanskih oficira zbog dječaka koji im se obojici sviđao. Obuzetost strašću nije poštedjela ni nevine

civile. Omarova grupa oslobodila je dječaka, a javnost se počela obraćati talibanima za pomoć i u slučaju drugih lokalnih problema. Omar je tako stekao ugled Robina Hooda pomažući siromašnima protiv predatorskih vođa. Intervencije nije naplaćivao. Pretvarao ih je u svoje sljedbenike u uspostavi islamističkog sustava. Narcističko *ljubavničko* nadmetanje odrazilo se na buduće događaje, pretvarajući ih u povijest koja se ne zatvara. Možda život nije san, ali često je san, kao uspavana zbilja, povijest. Neizbježno je samim tim i politika. Interpretacija. I prečesto svojevoluminozni scenarij.“

U *Žudnji i izdaji* autorica se bavi relevantnom temom na znanstveno utemeljen način, akribično i kompetentno, ostavljajući prostora i za stilsku razigranost u zrcaljenju sadržaja i forme, građe i njezine strukturalizacije u cjelinu. Način na koji pristupa šekspirijanskim temama i izazovima čvrsto je fundiran u tipu filozofskog istraživanja koje dijalogizira s lakanovskom tradicijom promišljanja, ali je okretno i u (kontra) poentiranju s pozivom na niz drugih teorijskih uvida, s uvažavanjem bogatog i vrlo utjecajnog psihoanalitičkog spektra pristupa Shakespeareovim dramskim motivima. Ljiljana Filipović ovom knjigom, uz već spomenuta obilježja njezina pristupa, uspijeva pokazati kako se interdisciplinarni pristup zaokružuje u samosvojan znanstveni (ali i književni) doprinos na području filozofske esejistike.

Žudnja i izdaja. Susreti Shakespearea i psihoanalize knjiga je koja pokazuje koliko je u hrvatskoj humanistici kao znanstvenom području istraživanja (ondje gdje se granaju filozofija, znanost o umjetnosti i filologija) korisna i poželjna metodološka inovativnost i stilaska razigranost, a upravo je takva stilizacija temeljno obilježje i vrlina pisanja Ljiljane Filipović. Njezino djelo odlikuje osebujan spisateljski *ductus* koji se istodobno realizira i kao znanstveno utemeljen i kao probojan analitički zahvat autorice koja uspijeva postaviti složene probleme na jasan i poticajan način. Znanstveni doprinos te knjige je neosporan, a bonus njezina pristupa je pedagoška empatija u obradi primjera koji su uporabljeni u ilustriranju autoričinih teza na način koji je pristupačan i 'običnim čitateljima' i studentima, pa tako npr. i znanstvenicima koji se bave istraživanjem tema s područja moralne filozofije.